

582.32: 581.526.42 (44/45 (477))

С.В. Гапон, Ю.В. Гапон

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна
gaponsv@mail.ru

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ АНТОЦЕРОТОВИХ ТА ПЕЧІНОЧНИХ МОХІВ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Охарактеризовано стан та перспективи вивчення антоцеротових та печіночних мохів Лісостепу України. У хронологічному порядку проаналізовано літературні джерела, які містять відомості про ці групи бріофітів, переглянуто гербарні матеріали низки гербаріїв України та опрацьовано оригінальні дані.

Відділ Antocerotophyta налічує чотири види, які належать до одного порядку, однієї родини, двох родів. Відділ Marchantiophyta представлений 49 видами з 27 родів, 21 родини, 6 порядків, 2 класів.

Виявлена роль печіночників у формуванні бріоугруповань, наведено результати класифікації бріоценозів за еколого-флористичною класифікацією. У результаті оригінальних досліджень встановлено, що в складі обстежених бріоценозів Лісостепу України є 11 видів печіночників, які належать до 10 родів, 9 родин, 6 порядків, двох класів. Мархантіофіти наявні в усіх субстратних типах бріоугруповань: епігейних, епіфітних, епіксільних, епілітних.

Ценотична роль печіночників у формуванні бріоугруповань Лісостепу України неоднозначна. Вони є складовими компонентами 29 асоціацій, однієї субасоціації та 15 безрангових угруповань, 16 союзів, 12 порядків, 8 класів мохової рослинності Лісостепу України, де виступають діагностичними видами синтаксонів чи їх малозначимими компонентами.

Таким чином, флора антоцеротових та печіночників у лісостеповій зоні України є досить бідною. Досліджуються вони не окремо, а разом із мохами. Перспективними напрямками у їхньому вивченні є: дослідження на території природно-заповідних об'єктів; вивчення гепатікофлори урбоекосистем; встановлення ролі антоцеротових мохів та печіночників у формуванні бріоценозів, описи відповідних синтаксонів та складання синтаксономічних схем мохової рослинності за їхньою участю.

Ключові слова: антоцеротові мохи, печіночники, мохоподібні, гепатікофлора, бріоугруповання, Лісостеп України

Лісостеп України розміщений у її середній частині і межує на півночі з лісовою зоною, а на півдні – зі степовою. Його загальна площа понад 200 тис. км², протяжність із заходу на схід більше 1 тис. км, а з півночі на південь – 500 км.

Згідно різноманітної геоморфологічної будови, рельєфу, клімату, ґрунтового покриву та типів рослинності в лісостеповій зоні формуються різні екотопи та

місцезростання для мохоподібних. Але є група бріофітів, для яких ця зона не є досить сприятливою для поселення. Це антоцеротові та печіночні мохи. Тому метою нашої роботи і є дослідження історії стану вивчення та окреслення перспектив дослідження цих бріофітів. Назви мохоподібних наведені за «Чеклістом мохоподібних України» [6].

Бріофіти лісостепової зони України в різний час вивчалися нерівномірно. Аналіз літературних джерел свідчить про прямий чи побіжний інтерес природодослідників до цієї групи рослин. Тому в історії її вивчення можна встановити ряд напрямків та періодів бріологічних досліджень [12]. Найголовніший із напрямків, який проходить через усі етапи вивчення мохоподібних, є флористичний. Адже виявлення флори, її комплексний аналіз є основою для розвитку всіх інших напрямків (еколого-ценотичного, каріологічного, созіологічного, бріосинтаксономічного та ін.).

Перша згадка про печіночники належить В.В. Монтрезору [21], який подає для Хмельницької області (Дунаєвецький р-н, с. Отроків) *Marchantia polymorpha* L.

Початок ХХ ст. характеризується продовженням бріофлористичних досліджень. Для Поділля Лілієнфельд [24, 25] наводить три види печіночників (*Lophosia excisa* (Dicks.) Dumort., *L. collaris* (Nees) Dumort., *Preisia quadrata* (Scop.) Nees). У 1916 р. виходить у світ праця М.О. Алексєнка [1], яка стосується мохоподібних околиць м. Харкова. Незважаючи на те, що автор конкретно наводить лише одинадцять видів бріофітів (п'ять печіночників, шість листяних мохів), він вказує на виявлення 110 видів – 87 брієвих мохів і 23 види печіночників. Відсутність повного флористичного списку із вказівками конкретних місцезнаходжень, безперечно, значно знижує цінність роботи. Серед виявлених видів автор називає низку нових для регіону мархантіофітів (*Scapania nemorea* (L.) Grolle, *Trichocolea tomentella* (Ehrh.) Dumort., *Radula complanata* (L.) Dumort., *Riccia glauca* L., *R. fluitans* L.). Праця М.О. Алексєнка містить також критичні зауваження щодо географічного поширення мохоподібних, впливу кліматичних умов на строки спороношення мохів. Уже в той час М.О. Алексєнко підкреслює факт збіднення бріофлори у зв'язку зі знищенням сфагнових торфовищ. Ця низка робіт поклала кінець початковому етапу дослідження мохоподібних Лісостепу України, в результаті якого з'явилися перші, розрізнені дані про печіночники. Згадки про антоцеротові мохи цього періоду нами не знайдені.

Подальше вивчення бріофітів Лісостепу України продовжується з перших років радянської влади. Воно набуває цілеспрямованого, планомірного характеру і має флористичний та морфолого-систематичний напрямки [4]. Вивченням бріофлори України починають займатися відомі в майбутньому вчені Д.К. Зеров та А.С. Лазаренко. З'являються відомості і про печіночники регіону. Види *Porella platyphylla* (L.) Pfeiff., *Radula complanata*, *Frullania dilatata* (L.) Dumort. відзначає А.М. Оксєнєр на силікатних породах уздовж р. Рось (околиці м. Білої Церкви) [22]. Д.К. Зеров також наводить три види інших печіночників із цих же місць, серед них рідкісний *Mannia fragrans* (Balbis) Frye et L. Clark. [15]. У «Визначнику ...» [16] він наводить для Лісостепу України 15 видів. Цінність цієї роботи дещо знижується через відсутність у ній конкретних вказівок їхніх місцезнаходжень.

Нові відомості про бріофлору регіону наявні не лише у флористичних працях, але і в геоботанічних. При дослідженні боліт у районі Середнього Дніпра (околиці с. Карань

Переяславського району, сіл Вишеньки – Бортничі Бориспільського району Київської обл.) Г.Ф. Бачурина [3] наводить у складі рослинних комплексів дев'ять видів брієвих мохів та один печіночник – *Marchantia polymorpha*.

С.В. Мельник [20] подає результати дослідження мохоподібних правобережної лісостепової частини Канівського заповідника. Флористичний список автора налічує 63 види мохоподібних, у тому числі 16 видів печіночників і один вид антоцеротових мохів (*Phaeoceros laevis* (L.) Prosk.). Серед них *Marchantia polymorpha*, *Riccia trichocarpa* M. Howe, *Fossombronia wondraczekii* (Corda) Lindb., *Pellia endivifolia* (Dicks.) Dumort., *Lophocolea heterophylla* (Schrad.) Dumort., *L. minor* Nees, *Plagiochilla asplenoides* (L. emend. Taylor) Dumort., *Cephalozia bicuspidata* (L.) Dumort., *Jungermannia hualina* Lyell, *Radula complanata*. Крім цього, в роботі приділяється значна увага характеристиці еколого-ценотичної приуроченості бріофітів, наведені нові та рідкісні види. Робота С.В. Мельник поклала початок дослідженню мохоподібних природно-заповідних територій досліджуваного регіону, в тому числі і печіночників та антоцеротових мохів.

Початок 1960-х років ознаменовується виходом ще ряду робіт, здебільшого флористичного характеру. Д.К. Зеров [16, 17] повідомляє про знахідки нового для України печіночника *Qxymitra pallacea* Bish. ex Lindenb. в околицях м. Канева на піщаному острові Дніпра та знахідки в межах Придніпровської височини групи печіночників з *Qxymitra pallacea*, *Riccia cilifera* Link. ex Lindenb. та *Mannia fragrans*. Наявність останнього комплексу автор пов'язує з періодом встановлення наприкінці міоцену-пліоцену засушливого клімату.

70-ті роки ХХ ст. ознаменовуються новими бріологічними досягненнями у вивченні мархантиофітів регіону. Так, Д.К. Зеров [19] публікує монографію «Флора печіночних і сфагнових мохів України», де підсумовує всі наявні на той час дані. За цим зведенням, для досліджуваного регіону наводиться два види антоцеротових мохів, 39 видів печіночників. Для заходу регіону автор подає 1 вид антоцеротових мохів, 15 печіночників, для правобережжя – 2 види антоцеротових, 33 види печіночників, а для лівобережжя – 6 видів печіночників. Такий нерівномірний розподіл свідчить, ймовірно, всього, як про різноманітність природних умов у межах зони (різну кількість опадів, температурний режим, ступінь континентальності клімату, строкатість ґрунтових умов, типів рослинності), так і про різний ступінь дослідження гепатікофлори різних частин регіону.

Сучасні планомірні дослідження флори (кінець ХХ ст. і до сьогодні) характеризується поглибленим дослідженням мохоподібних регіону. Так, В.М. Вірченко вивчає мохоподібні лісостепової частини Придніпровської височини [8], для якої наводить 236 видів мохоподібних із трьох відділів, в тому числі один вид антоцеротових мохів та 27 видів печіночників. У цей же період вивченням мохоподібних Лівобережного Лісостепу України займається С.В. Гапон, яка наводить для регіону 23 види із трьох відділів [11], в тому числі один вид антоцеротових мохів і 26 печіночників. На заході лісостепу, а саме в центральній частині Поділля, мохоподібні досліджує В.О. Болюх [7]. Автор наводить узагальнений список видового складу мохоподібних, що налічує 231 вид із трьох відділів, в тому числі 2 види антоцеротових

мохів і 17 видів печіночників. З інших праць цього ж періоду необхідно назвати роботу М.Ф. Бойка [5], присвячену вивченню мохоподібних заповідника «Михайлівська цілина» (Сумська обл.). Для заповідника автор наводить *Marchantia polymorpha*. В.М. Вірченко подає список мохоподібних Канівського природного заповідника, наводячи 29 видів печіночників та два види антоцеротових мохів за літературними даними, результатами перегляду гербарію та власними зборами [9].

Отже, поглиблені дослідження В.О. Болюха, М.Ф. Бойка, М.В. Вірченка, С.В. Гапон охопили територіально західну, правобережну та лівобережну частини Лісостепової зони, а також поповнили відомості про печіночники природно-заповідних територій.

Початок ХХІ ст. характеризується продовженням флористичних досліджень регіону. Узагальнююче бріофлористичне зведення І.С. Данилківа та І.В. Рабик [15] стосується заповідника «Медобори». У ньому подано повний конспект флори мохоподібних із 132 видів, 28 родин і 71 роду із вказівкою конкретних місцезнаходжень, характеристикою екотопів, а також її коротким аналізом, в тому числі наведені і 4 види печіночників. Види *Marchantia polymorpha*, *Lophocolea heterophylla*, *Porella platyphylla*, *Radula complanata* вказує для м. Переяслав-Хмельницького В.М. Вірченко [10].

Всі вищеназвані праці, а також результати власних досліджень та перегляд гербарних матеріалів виступили основою для узагальнення даних по бріофлорі регіону, а також характеристики мохового покриву [12]. Печіночники серед них представлені 49 видами із 27 родів, 21 родини, 6 порядків, 2 класів, антоцеротові мохи – 4 видами із 2 родів, однієї родини, порядку, класу. Тоді як в Україні в цілому відмічено, за даними М.Ф. Бойка [6], 188 видів печіночників і 4 види антоцеротових мохів.

Останні найновіші вказівки щодо гепатікофлори регіону подає О.О. Барсуков [2]. Він наводить для Харківської області 16 видів печіночників. Судинні рослини та мохоподібні вивчаються групою авторів у Національному природному парку «Голосіївський» [23], для якого наводять 18 печіночників. У урбоєкосистемах міст Лубен, Миргорода, Пирятина, Полтави (Полтавська обл.), Прилук (Чернігівська обл.), Ромни (Сумська обл.) один із авторів цієї роботи – Ю.В. Гапон відзначає 5 видів печіночників, а саме: *Marchantia polymorpha*, *Lophocolea heterophylla*, *L. minor*, *Radula complanata*, *Porella platyphylla*. Останній вид наведено для міст Лівобережного Лісостепу вперше.

Паралельно із бріофлористичними узагальненнями гепатікофлори регіону нами вивчалася роль печіночників в утворенні бріоценозів. У результаті наших досліджень встановлено [12], що у складі обстежених бріоценозів Лісостепу України є 11 видів печіночників, які належать до 10 родів, 9 родин, 6 порядків, двох класів. Це *Marchantia polymorpha*, *Riccia glauca*, *Metzgeria furcata* (L.) Dumort., *Ptilidium pulcherrimum* (Weber) Vainio, *Lophocolea heterophylla*, *L. minor*, *Plagiochilla porelloides* (Torr. ex Nees) Lindenb., *Cephaloziella rubella* (Nees) Warnst., *Porella platyphylla*, *Frullania dilatata*, *Radula complanata*. Серед них переважають листостеблові печіночники (8 видів), тоді як таломних – три види. Мархантіофіти наявні в усіх субстратних типах бріоугруповань: епігейних, епіфітних, епіксільних, епілітних. Так, в епігейних бріоугрупованнях виявлено 6 печіночників, серед яких тільки *Marchantia polymorpha* є діагностичним

видом (d.s.) субасоціації *marchantietosum polymorphae* Marst. 1973 асоціації *Funarietum hygrometrici* Engel 1949. Решта видів – *Lophocolea minor*, *Riccia glauca*, *Lophocolea heterophylla*, *Plagiochila porelloides*, *Cephaloziella rubella* є їх малозначимими компонентами.

У складі епіфітних угруповань виявлено також шість видів печіночників. Це: *Metzgeria furcata*, *Ptilidium pulcherrimum*, *Lophocolea heterophylla*, *Porella platyphylla*, *Frullania dilatata*, *Radula complanata*. На відміну від епігейних бріоценозів, у епіфітних центична роль печіночників підвищується. Більшість із названих видів є d.s. синтаксонів різного рангу. Так, наприклад, *Radula complanata* виступає d.s. класу *Frullanio dilatatae-Leucodontetea sciuroidis* Mohan 1978 em. Marst. 1985 та d.s. порядку *Orthotrichetalia* Had. in Kl. et Had. 1944., а також d.s. безрангового угруповання *Pseudoleskeella nervosa-Radula complanata* – comm. В інших епіфітних бріоугрупованнях цей вид є малозначимим центичним компонентом.

Епіксылні бріоугруповання характеризуються нижчою участю печіночників. У складі обстежених бріоугруповань виявлено 5 видів: *Ptilidium pulcherrimum*, *Lophocolea heterophylla*, *Porella platyphylla*, *Radula complanata*, *Cephaloziella sp.* З них *Lophocolea heterophylla* є d.s. асоціації *Lophocoleo heterophyllae-Dolichothecetum seligeri* Phil. 1965, d.s. союзу *Nowellion curvifoliae* Phil. 1965, d.s. класу *Cladonio digitatae-Lepidozietalia reptantis* Jež & Vondr. 1962.

У складі епілітних бріоугруповань відмічені *Metzgeria furcata*, *Cephaloziella rubella*, *Porella platyphylla*, *Radula complanata*. *Porella platyphylla* є едифікатором та d.s. асоціації *Homalothecio sericei-Porelletum platyphyllae* Storm. ex Duda 1951.

Отже, центична роль печіночників у формуванні бріоугруповань Лісостепу України неоднозначна. Вони є складовими компонентами 29 асоціацій, однієї субасоціації та 15 безрангових угруповань, 16 союзів, 12 порядків, 8 класів мохової рослинності Лісостепу України, де виступають d.s. синтаксонів чи їх малозначимими компонентами.

Таким чином, флора антоцеротових та печіночників у лісостеповій зоні України є досить бідною. Досліджуються вони не окремо, а разом із мохами. Перспективними напрямками у їхньому вивченні є:

1. дослідження на території природно-заповідних об'єктів;
2. вивчення гепатікофлори урбоєкосистем;
3. встановлення ролі антоцеротових мохів та печіночників у формуванні бріоценозів, описи відповідних синтаксонів та складання синтаксономічних схем мохової рослинності за їхньою участю.

Подальші дослідження мохової рослинності Лісостепу України дозволять виявити й нові види печіночників у складі мохових обростань. Ймовірніше, їхнє багатство у складі бріоугруповань, а також епігейних синузій слід очікувати в тих регіонах України, гепатікофлора яких є різноманітнішою та багатшою, зокрема в Карпатах та на Поліссі.

Список використаної літератури:

1. Алексенко М.А. Мхи. По окрестностям Харькова / М.А. Алексенко // Издательство студенческого кружка натуралистов. – 1916. – С. 14–16.
2. Барсуков О.О. Мохоподібні Харківської області : дис. ... канд. біол. наук : 03.00.05 / Барсуков Олександр Олександрович. – Київ, 2015. – 386 с.
3. Бачурина Г.Ф. Рослинність і стратиграфія Придніпровських боліт у районі між Києвом і Переяславом / Г.Ф. Бачурина // Журнал Інституту ботаніки АН УРСР. – 1939. – Т. 28, № 2. – С. 44–50.
4. Бачурина Г.Ф. Розвиток бріології в Українській РСР / Г.Ф. Бачурина // Український ботанічний журнал. – 1977. – Т. 34, № 5. – С. 475–480.
5. Бойко М.Ф. Мохоподібні заповідників «Стрільцівський степ» і «Михайлівська цілина» / М.Ф. Бойко // Український ботанічний журнал. – 1981. – Т. 38, № 4. – С. 27–31.
6. Бойко М.Ф. Чекліст мохоподібних України / М.Ф. Бойко. – Херсон : Айлант, 2008. – 232 с.
7. Болюх В.О. Бриофлора центральної частини Подолії та її аналіз : дис. ... канд. біол. наук : 03.00.05 / Болюх Валентин Олександрович. – Київ, 1992. – 276 с.
8. Вірченко В.М. Мохообразные лесостепной части Приднепровской возвышенности : дис. ... канд. біол. наук : 03.00.05 / Вірченко Віталій Михайлович. – Київ, 1986. – 167 с.
9. Вірченко В.М. Список мохоподібних Канівського природного заповідника / В.М. Вірченко // Заповідна справа в Україні. – 1999. – Т. 5, № 1. – С. 35–40.
10. Вірченко В.М. Мохоподібні м. Переяслава-Хмельницького та його околиць / В.М. Вірченко // Чорноморський ботанічний журнал. – 2009. – Т. 5, № 2. – С. 175–181.
11. Гапон С.В. Анотований список мохоподібних / С.В. Гапон, О.М. Байрак, А.А. Леванець // Безсудинні рослини Лівобережного Лісостепу України (грунтові водорості, лишайники, мохоподібні). – Полтава : Верстка, 1998. – С. 108–130.
12. Гапон С.В. Мохоподібні Лісостепу України (рослинність та флора) : автореф. дис. ... д-ра біол. наук : 03.00.05 / С.В. Гапон. – Київ, 2011. – 36 с.
13. Гапон С.В. Участь печіночників в утворенні бріоценозів мохової рослинності Лісостепу України / С.В. Гапон // Чорноморський ботанічний журнал. – 2015. – Т. 11, № 1. – С. 73–83.
14. Данилків І.С. Мохоподібні (*Bryophyta*) природного заповідника «Медобори» / І.С. Данилків, І.В. Рабик // Чорноморський ботанічний журнал. – 2007. – Т. 3, № 1. – С. 85–99.
15. Зеров Д.К. Нотатки до мохової флори України / Д.К. Зеров // Журнал біоботанічного циклу ВУАН. – 1932. – № 3–4. – С. 61–67.
16. Зеров Д.К. Визначник печіночних мохів УРСР / Д.К. Зеров. – К. : Вид-во АН УРСР, 1939. – 152 с.
17. Зеров Д.К. Знахідка середземноморського печіночника *Oxymytra paleacea* Bisch. в околицях Канева / Д.К. Зеров // Ботанічний журнал АН УРСР. – 1951. – Т. 8, № 3. – С. 80–81.
18. Зеров Д.К. Про поширення ксеротермофільних печіночників на території Української РСР / Д.К. Зеров // Ботанічний журнал АН УРСР. – 1955. – Т. 12, № 3. – С. 91–96.
19. Зеров Д.К. Флора печіночних і сфагнових мохів України / Дмитро Костьович Зеров. – Київ : Наук, думка, 1964. – 356 с.

20. Мельник С.В. До вивчення бріофлори Канівського заповідника / С.В. Мельник // Труды Канівського біогеографічного заповідника. – 1949. – Вип. 7. – С. 63–72.
21. Монтрезор В.В. Обзор растений входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Черниговской и Полтавской / В.В. Монтрезор // Зап. Киев. общ-ва естествоиспыт. – 1886. – Т. 8, вып. 1. – С. 1–144.
22. Окснер А.М. До вивчення флори обрісників каменястих виходів України / А.М. Окснер // Вісник Київського ботанічного саду. – 1927. – Вип. 5–6. – С. 28–32.
23. Онищенко В.А. Судинні рослини і мохоподібні національного природного парку «Голосіївський» / В.А. Онищенко, О.І. Прядко, В.М. Вірченко та ін. – Київ : Альтерпрес, 2016. – 94 с.
24. Lilienfeldowna F. Hepaticae Poloniae exsiccatae (1 Nr. 1–50) / F. Lilienfeldowna // Kosmos, 1910. – 30. – № 1–2. – S. 732–738.
25. Lilienfeldowna F. Hepaticae Poloniae exsiccatae (2 Nr. 51—100) / F. Lilienfeldowna // Spraw. Kom. Fizyogr. – 1914. – 48. – № 1. – S. 23–34.

Рекомендує до друку С.Я. Кондратюк

Отримано 01.04.2016

С.В. Гапон, Ю.В. Гапон

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленко

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ АНТОЦЕРОТОВЫХ И ПЕЧЕНОЧНЫХ МХОВ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Охарактеризовано состояние и перспективы изучения антоцеротовых и печеночных мхов Лесостепи Украины. В хронологическом порядке проанализированы литературные источники, содержащие сведения об этих группах бриофитов, просмотрены гербарные материалы ряда гербариев Украины и обработаны оригинальные данные.

Отдел *Antocerotophyta* насчитывает четыре вида, которые принадлежат к одному порядку, одному семейству, двум родам. Отдел *Marchantiophyta* представлен 49 видами из 27 родов, 21 семейства, 6 порядков, 2 классов.

Установлена роль печеночников в формировании бриоугруппировок, приведены результаты классификации бриоценозов по эколого-флористической классификации. В результате оригинальных исследований установлено, что в составе обследованных бриоценозов Лесостепи Украины есть 11 видов печеночников, относящихся к 10 родам, 9 семействам, 6 порядкам, двум классам. Мархантиофиты имеются во всех субстратных типах бриоугруппировок: эпигейных, эпифитных, эпиксильных, эпилитных.

Ценотическая роль печеночников в формировании бриоугруппировок Лесостепи Украины неоднозначна. Они являются составными компонентами 29 ассоциаций, одной субассоциации и 15 безранговых группировок, 16 союзов, 12 порядков, 8 классов моховой растительности Лесостепи Украины, где выступают диагностическими видами синтаксонов или их малозначимыми компонентами.

Таким образом, флора антоцеротовых и печеночников в лесостепной зоне Украины достаточно бедна. Исследуются они не отдельно, а вместе со мхами. Перспективными направлениями в их изучении выступают: исследования на территории природно-заповедных объектов; изучение гепатикофлоры урбоэкосистем; выяснение роли антоцеротовых мхов и

печеночников в формировании бриоценозов, описания соответствующих синтаксонов и составление синтаксономических схем моховой растительности с их участием.

Ключевые слова: антоцеротовые мхи, печеночники, мохообразные, гепатикофлора, бриогруппировки, Лесостепь Украины

S.V. Gapon, Yu.V. Gapon

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

STATE AND PROSPECTS STUDY OF HORNWORTS AND LIVERWORTS OF FOREST-STEPPE OF UKRAINE

The state and prospects of study of hornworts and liverworts of Forest-Steppe of Ukraine are characterized. The literature sources, that contain information on these groups of bryophytes, chronologically analyzed, the herbarium materials of a number of Ukraine's herbarium viewed and the original data processed.

Antocerotophyta has four species that belong to one order, one family, two genera. *Marchantiophyta* represented by 49 species from 27 genera, 21 families, 6 orders, 2 classes.

It was established the role of liverworts in the formation of bryophyte communities, the results of bryocoenoses' classification by eco-floristic classification. As a result of original research it was found that in the surveyed bryocoenoses of Forest-Steppe of Ukraine there are 11 species of liverworts belonging to 10 genera, 9 families, 6 orders, two classes. Liverworts are available in all substrate types of bryophyte communities: epigeous, epiphytic, epixylous, epilithic.

The coenotic role of hornworts and liverworts in forming of bryocoenoses in Forest-Steppe of Ukraine is ambiguous. They are integral components of the 29 associations, one subassociation and 15 without rank communities, 16 unions, 12 orders, 8 classes of mossy vegetation of Forest-Steppe of Ukraine, which are the diagnostic species of syntaxa or their insignificant components.

Thus, the hornwort and liverwort flora in a forest-steppe zone of Ukraine is poor enough. They investigated not individually, but together with the mosses. Perspective directions in their study are: research within natural protected objects; studying the hepatic flora of urban ecosystems; clarification of the role of hornworts and liverworts in forming of bryocoenoses, description and compilation of relevant syntaxa syntaxonomical schemes of mossy vegetation with their participation.

Key words: hornworts, liverworts, bryophytes, hepatic flora, bryophyte communities, the Forest-Steppe of Ukraine.